

J.-K. HUSYMANS'IN *TERSİNE* İSİMLİ ROMANINDA J.-F. DES ESSEINTES'İN DÜŞSEL YOLCULUKLARI

Sultan KAYMAK*

Özet

XIX. yüzyıl Fransız yazının önemli isimlerinden Joris-Karl Huysmans (1848-1907) *Tersine* romanıyla artık bir çıkmazda olduğunu düşündüğü Zola'nın natüralizmi ile yol ayrımına girer. Eser, yazarın yazın ve sanat üzerine incelemeleri ve ele aldığı konularla dekadan yazının bildirisi; roman kahramanı Dük Jean Floressas Des Esseintes de içinde yaşadığı topluma ve çağa karşı duyduğu tiksinti ve onlardan kaçma isteğiyle dekadan kahramanın arketipi kabul edilir. Des Esseintes içinde bulunduğu can sıkıntısından kurtulabilmek için kendisine "başka bir yerde", "başka bir zamanda" olduğu izlenimini verecek arayışlara girer. Bunun için öncelikle yapaylığın doğallık karşısındaki üstünlüğünü kabul eder. Böylece hayal gücü ve anıları aracılığıyla düşsel yolculuklara çıkar. Ancak çeşitli yapaylık oyunları aşırı uyarılmış duyarları ruh sağlığını da etkileyerek onu deliliğin eşiğine getirir. Bu çalışmada Des Esseintes'in nevrozunu besleyerek onu çöküşün eşiğine getiren yapaylık arayışında sanat, edebiyat ve duyarların işlevi ortaya koyulacaktır.

Anahtar Sözcükler: *J.-K. Huysmans, dekadan, Des Esseintes, Duyular, Düşsel yolculuk, Yapaylık.*

THE IMAGINARY JOURNEYS OF J.-F. DES ESSEINTES IN *A REBOURS* BY J.K. HUSYMANS

Abstract

Joris-Karl Huysmans (1848-1907), one of the most remarkable authors of XIX. Century French literature comes to a parting of the ways with his novel *A Rebours* with Zola's naturalism since he is of the opinion that naturalism is at a loose end. The work is considered as the proclamation of decadent literature because of its author's examination on literature and art as well as the matters in hand. Also, the protagonist Duke Jean Floressas Des Esseintes is regarded as the archetype of decadent protagonist because of his hatred to the society and the age he lives in and will to escape from them. Des Esseintes embarks on a quest for giving the impression of being in "somewhere else" and "another time" to get rid of his boredom. For that reason, he accepts the authority of artificiality against naturality principally. Thus, he starts imaginary journeys via his imagination and memories. However, his senses stimulated excessively by several artificiality plays affect unfavourably his psyche and drive him to the edge of madness. In this study, the function of art, literature and senses on the search of artificiality feeding Des Esseintes's neurosis and driving him to the psychological collapse will be revealed.

Key Words: *J.-K. Huysmans, decadent, des Esseintes, Senses, Imaginary journey, Artificiality.*

*Arş. Gör. , Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, DENİZLİ.
e-posta: skaymak@pau.edu.tr

1. GİRİŞ

XIX. yüzyıl Fransız edebiyatının önemli isimlerinden Joris-Karl Huysmans (1848-1907) *Marthe, histoire d'une fille*, *Le Sac au dos*, *Les Soeurs Vatard*, *En Ménage* ve *A Vau l'eau* gibi eserleriyle Emile Zola (1840-1902) ile birlikte doğalcı yazının temsilcileri arasında yer alır. Ancak geleneksel romanın sınırlarını yıkma, romana yeni bir soluk getirme isteğiyle yazdığı *Tersine* (1884) isimli romanı Huysmans'ı artık bir çıkmazda olduğunu düşündüğü bu yazın anlayışıyla yol ayrımına getirir. Zola, Huysmans'ın bu eserle "doğalcılığa korkunç bir yumruk indirdiği[ni], okulu yolundan saptırdığı[ni]" düşünür.¹ Eserin yayımlanmasından yirmi yıl sonra yazdığı önsözde yazar *Tersine*'nin bir dönüm noktası olduğunu doğrular. Bu roman yazarın hem *Les Soeurs du Vatard*, *En Ménage* ve *A Vau-l'eau* gibi doğalcı eserleri ile *Là-bas* (1891), *En Route* (1895), *La Cathédrale* (1898), *L'Oblat* (1903), *Les Foules Lourdes* (1905) gibi Katolik eserleri arasında bir geçişi temsil eder, hem de yeni yazınsal eğilimlerinin ifadesini bulduğu kaynak olur:

"...önce şu benim duyduğum pencereleri açma, bunaldığım ortamdaki kaçma gereksinimi; sonra beni saran önyargıları sarsma, romanın sınırlarını yıkma, içine sanatı, bilimi, tarihi sokma, tek sözcükle, bundan böyle bu biçimi içine daha ciddi çalışmalar eklemek için bir çerçeve olarak kullanma isteği. O dönemde beni özellikle çeken buydu, geleneksel "entrika"yı, hatta tutkuyu, kadını ortadan kaldırmak, ışık fırçasını tek bir kişi üzerinde yoğunlaştırmak, ne pahasına olursa olsun, yeni bir şey yapmak".²

Aurélien Marfée de *Tersine*'yi "çeşitli yolların kesiştiği bir kavşak" olarak görür. Yazar bu eser aracılığıyla içinde bulunduğu durumdan uzaklaşmak için çıkış yolları sunmaktadır: kendi yüzyılının çok gerisinde ancak bu denli yozlaşmamış yılların anısına, devinimsiz yolculukların hayali mekânlarına ve eserin son bölümünde yer alan dua niteliğindeki yakarıştan da anlaşılabilir gibi tanrısal iyiliğe sığınmak. Bu yönüyle eser dekadantlığın manifestosu, romanın tek kahramanı Dük Jean des Esseintes de dekadant kahramanın arketipi kabul edilir.³ Bu bilgiler doğrultusunda çalışmamızda kahramanın bu tipik özelliğini ortaya koyduktan sonra, arayışlarına yön veren edebiyat, sanat ve duyarların etkileri örneklerle incelenecektir.

2. DEKADAN BİR KAHRAMAN OLARAK DUK JEAN DES ESSEINTES

Huysmans'ın Des Esseintes karakteriyle çizdiği dekadant portresi, 1879 ve 1886 yılları arasında, hayalperest ve aykırı tipler olsalar da, yeni bir dünya görüşü ortaya koymak için artık geçerliliğini yitirmiş, şiir ve sanata karşı kayıtsız bir toplumu dönüştürmek, eskiye ait her şeyi yok etmek isteyen, Verlaine ve Mallarmé gibi şairlerin ve özellikle Tristan Corbière, Samain, Léon Tailhade, Georges Rodenbach, Rollinat, Ephraim Michael, Laforgue gibi daha az tanınan anarşist ve devrimci ustaların kişiliklerinde ortaya çıkan gerçek dekadantlıktan farklılık gösterir.⁴

Huysmans'ın yaşamdan haz alma arzusuna rağmen, ölümcül bir can sıkıntısına yakalanan dekadant kahramanı, isyan eder. Kapitalist ve burjuva, tamahkâr ve ikiyüzlü, parayı merkeze alan, kaba kuvvet ve cehalet üzerine kurulu, güzellik, sanat ve şiire kayıtsız, tüm estetik değerleri yıkmaya çalışan bir topluma karşı tiksinti duyarak tek çareyi kaçmakta bulur. İçinde yaşama sevincini yeniden bulabileceği yeni bir çevre arar. Genellikle sığınağı düştü bulur. Güçlü imgelemi sayesinde, yapay bir evren yaratır. Ancak bireyi katı bir yalnızlığa hapseden ve böylece karamsarlığa sürükleyen bu kaçış, çeşitli uğraşlara rağmen tatmin edilmemiş ruhta duygusal bir bıkkınlık ve başa çıkılması güç ruhsal bir memnuniyetsizlik yaratır.⁵

Yazar bu kahramanı Schopenhauer'ın karamsarlık felsefesini benimsemiş bir dekadantı temsil etse de, aynı zamanda güzeli arayan bir estet ve ayrıksı, moda düşkünü bir dandydir. Bu özellikleri Des Esseintes'in keşiflere özgü bir inzivaya çekilmeden önceki yaşantısına ait verilerden açıkça anlaşılmaktadır. Dışa dönük bir yaşam sürdürdüğü bu evre, evinin dekorasyonu, giyim tarzı ve davranışlarından gözlemlenebilir bir biçimde dandiliğin etkisini yansıtır.⁶ Beyaz kadifeden takımları, sırma işlemeli ceketleri, V şeklinde yaka açıklığına kravat yerine çiçek demetleri ilaştirmesinin yanı sıra herkesi hayrete düşürecek toplantılar vererek bu tuhaflıklarını sergileme olanağı bulur. Ölçsüz yaşam tarzının kendisini iktidarsızlığın eşğine getirdiği dönemde "geçici olarak ölmüş bir erkekliğin onurunu"⁷ verdiği davet bu tuhaflıklarını sergileme eğiliminin yansımasıdır. Fontenay-aux-Roses'da inzivaya çekilerek Des Esseintes aşırılıklarıyla hayrete düşürdüğü seyircilerinden de mahrum olur. Artık aşırıya kaçan narsisistik bir hazla kendisiyle yetinmeye çalışır. Kendisi için eşsiz eserler ve objeler hazırlatırken ya da kendini

1 Joris-Karl, Huysmans, (2003). *Tersine*, (Çev: Tahsin Yücel), Yapı Kredi Yayınları, Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi 52, İstanbul, s. 26

2 J.-K. Huysmans, a.g.e., s. 26.

3 Bkz. Aurélien Marfée, "Au Tournant d'A Rebours 1884-1984", *Le Centenaire d'A Rebours*, Numéro Spécial 29, Paris, 1984, s. 5.

4 Fernand Zayed, a.g.e., s. 418.

5 Bkz. Fernand Zayed, *Huysmans, peintre de son époque*. Nizet, Paris, 1973, s. 417-418

6 Daniel Grojnowski, *A Rebours de Huysmans*, Gallimard, Paris, 1996, s. 40-43

7 J.-K. Huysmans, a.g.e., s. 43.

genel beğenilerden uzaklaştıracak bu eserleri incelerken yine aynı dandy etiğine sadık kalır. Tek seyircisinin okuyucu olduğu bir tuhafılık sergilemeye devam eder. Des Esseintes'in dandiliği toplumun bakışına karşı tüm bağımlılıktan uzaklaşmasıyla etkisini sürdürür.⁸ Sanata ve güzele hayran olan Des Esseintes, 1880'lere doğru ortaya çıkan ve yüzyılın sonlarına doğru gelişen *estet* tipini de temsil eder. Ancak basit bir estetten çok, kendi yaşam alanının tasarımcısıdır. Böylece yaşamını bir sanat eserine dönüştürmek ister.⁹

Kociubinska'ya göre "*dekadanlık, edebi ya da estetik bir moda olmaktan çok, dekadanı çağdaşlarından ayıran ve kendi çağı içinde zaman ve mekân kavramlarını tamamen öznel olarak algılama biçimi sağlayan bir yaşama sanatıdır*".¹⁰ Des Esseintes de toplumun ve çağının bayağılıklarından kurtulmak için bu yaşama sanatını benimsemiştir. Dış dünya ile bağlarını neredeyse tamamen kopartan yapaylıklarla örülü kapalı bir evren yaratarak, kendi iç dünyasına yönelir. Bunu basit bir içine kapanış olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Söz konusu içine kapanış beraberinde yeni bir eğilimi de getirmiştir Des Esseintes'in hayatında. Gerçekliğin bayağı görünümleri onda tiksinti uyandırdığı ve onu bunalıma sürüklediği için, Des Esseintes gerçeğin ve doğanın yerini imgelemine harekete geçirmesine yardımcı olan yapaylıklarla doldurabileceğini düşünür. Des Esseintes'e göre, "[b]u aldatıcı sapma, bu becerikli yalan anlığın dünyasına taşınınca, her bakımdan gerçeklerine benzeyen düşçül hazlar tadabileceğimiz, hem de özdeksel dünyadaki kadar kolay tadabileceğimiz kuşku götürmez (...)"¹¹ İşte Des Esseintes'in bulduğu çözüm yolu budur. Yeni evi dış dünyadan yalıtılmış, iç düzeni yapaylık oyunları ile tasarlanmıştır. Bu sayede Des Esseintes yalnızca imgelemin sağlayabileceği yapay bir atmosfer yaratmıştır. Bu Des Esseintes'in sosyal çöküşünün ardından arzuladığı yalnız bir hayat için bulduğu bir sığınaktır. Böylece döşemesinde kullandığı bir Baudelaire parçasıyla ulaşmak istediği yerde olacaktır: "*Any where out of the World: -Dünyanın dışında olsun da nerede olursa olsun*".¹²

3. DES ESSEINTES'İN DEKADAN ARAYIŞLARINDA EDEBİYAT, MÜZİK, RESİM VE KOKULARIN ETKİSİ

Des Esseintes'in kaçışı Jean Pierrot'nun *L'Imaginaire décadent* başlıklı eserinde belirttiği tipik dekadan yaşama biçimini örnekler. Buna göre;

"Dış dünyanın bayağı olduğunu düşünen dekadan hayal gücünü gerçeği dönüştürebilen üstün bir güç olarak görür. Kendisine efsanevi varlıklarla dolu içsel bir cennet yaratır ve düş kültürünü geliştirir. Kendini iç dünyanın kapalı evrenine hapseder ve Freud'dan bile önce, bilinçaltının güçlerini keşfeder. Genel estetik değerleri yadsır, yapay zevklere hayranlık duyar ve duygusal ve görülebilir deneyimlerin sınırından uzaklaşmaya çalışır."¹³

Eser, kahramanın kökenleri ve hayatına dair bilgiler içeren *Açıklama* bölümü ile başlar. Yazar ilk satırlardan itibaren Des Esseintes'in başına gelen bir uğursuzluk gibi gösterdiği soyaçekime vurgu yapar. Dük Jean Des Esseintes soyar tükenmiş aristokrat bir ailenin tek torunudur. Çocukluğu çeşitli hastalıklarla geçse de hayatta kalmayı başarmıştır. Anne ve babasına dair sevgi dolu bir anı saklamamaktadır. Pek başarı sağlamadığı ancak anlamda hoşgörüsü ve huzuru yakaladığı Cizvit okulunda eğitim almıştır. Cizvitlerin okulundan ayrıldığında büyük bir servetin de tek varisi olduktan sonra son temsilcilerine bir tür tiksinti ve acıma duygusuyla yaklaştığı aristokrasiyle bağlarını koparmış, akranlarıyla haz ve eğlence peşinde geçen oldukça yorucu bir yıl geçirmiştir. Çok geçmeden kendisinde bıkkınlık uyandıran bu çevreyi de terk ederek yazın adamlarıyla yakınlaşır. Ancak burada da aradığını bulamadığı gibi insanlığa karşı büyük bir hor görü ve tiksinti duyar "... toplumun büyük ölçüde haytalarından ve budalalardan oluştuğu"¹⁴ yargısına varır. Kapıldığı bu "*evrensel hor görü*" duygusuna karşı dizginleyebileceğine inandığı yeni bir tutku olarak kadınlara yönelir. Ancak sınırları alt üst eden ve tüm gücü tüketen bu ilişkiler sağlığını tehlikeye atar, üstelik "*cinsel yetersizliğin eşliğine*" gelir.¹⁵ Benliğini kaplayan "*uçsuz bucaksız bir sıkıntı*" karşısında bütün çabaları sonuçsuz kalır. Hem sağlığı hem de serveti tehlikeye girince ailesinden kalan Lourps şatosunu satıp servetinin geri kalan kısmını yıllık gelire bağlayarak yaşamına Paris'ten uzakta dingin bir yön vermeye karar verir. Fontenay-aux-Roses'dan etrafı oldukça ıssız, küçük, eski bir ev satın alır ve Paris'i terk eder.

Vaktinin büyük bir kısmını kişisel zevklerine uygun olarak evinin ender parçaların titizlikle seçiminden oluşan dekorasyonuna ayırır. Evinin dekorasyonu anının karmaşık mekanizmasını oldukça basit bir biçimde başlatan

8 Daniel Grojnowski, a.g.e., s. 43-44.

9 A.g.e., s. 55.

10 Edyta Kociubinska, "Espace et Temps entre les mains d'un esthète décadent: A Rebours de J.-K. Huysmans", Etudes romanes de Brno 32, 2011, s. 39

11 J.-K. Huysmans, a.g.e., s. 51.

12 A.g.e., s. 47.

13 Jean Pierrot, *L'Imaginaire décadent (1880-1900)*, P.U.F, Paris, 1977, s. 22.

14 J.-K. Huysmans, a.g.e., s. 38.

15 A.g.e., s. 39.

ve Des Esseintes'i geçmişe, düşlere gönderen bir uzaklaşma aracıdır.¹⁶ Des Esseintes "yapaylığı insan dehasının ayırt edici bir göstergesi" olarak kabul ettiğinden, yalnızlık ve devinimsizliğe adadığı bu yeni yaşantısında her şey, gerçeğin tek düze görünümüne yerine, kendi imgelemine elde edeceği yapaylıklardan oluşacaktır. Buna göre, "Nasıl davranacağımızı bilmektedir her şey, düşüncemizi tek bir noktada yoğunlaştırmayı, sanrıyı getirebilmek için kendimizi yeterince yalıtılmayı becermekte ve gerçeğin düşünüyü gerçeğin kendisinin yerine koyabilmektedir".¹⁷ Böylece, düşçül hazlar uğruna, anlık ve imgelemi, devinim ve gerçekliğe yeğler.

Przybos da dekadanların devinimsizliği harekete tercih ettiklerine dikkat çekerek, bu özelliğiyle dekadan yazının yolculuk anlayışının geleneksel yazındaki yolculuk anlayışını sarstığını belirtir. Kahramanlarını bilgi ve hakikat arayışı, dünyanın keşfi, kayıp bir nesne ya da kişinin izini sürmek, sıkıntılarını gidermek için atmosfer değişikliği gerçekleştirmiş olmak gibi gerekçelerle devinen gezgin kahramanlara karşı olarak, dekadanlar buldukları yeri terk etmeden, devinimsiz yolculuklar gerçekleştirirler.¹⁸ Des Esseintes'in yolculukları yukarıda da belirttiğimiz gibi yalnızca hayal gücü ve duyuların olanaklı kıldığı düşsel yolculuklardır. Bunlardan sadece tek bir tanesi –İngiltere yolculuğu- bu niteliği taşımaz. İleride değineceğimiz gibi bu yolculuk romanının durağan yapısıyla çelişkin olmasının yanı sıra Des Esseintes'in toplumdaki kaçma projesini de riske etmesi bakımından da önemlidir.

Des Esseintes evini küçük bir müzeye dönüştürmüştür. Öyle ki, her odası Des Esseintes'in imgelemine harekete geçirecek, duyularını uyararak onu anlığın dünyasına, düşlere doğru yükseltecek şekilde düzenlenmiştir. Duvarlarını süsleyen tablolar, raflara belirli bir düzene göre yerleştirdiği kitap seçkileri, kokular, ezgiler kahramanın duyularını uyarır, onu bu dünyadan ve şimdiki zamandan uzaklaştırmak üzere anıların ve düşlerin yapay evrenine yerleştirir. Böylece gerçek bir yolculuğun yerini, yer değiştirmeden ve zahmetsizce gerçekleştirebileceği düşsel yolculuklar alır.

İki farklı odaya açılan fakat ne yemek kokusu ne de ses sızdıran yemek odasını bir gemi kamarasına dönüştürür. Bu iç içe geçirilmiş iki odanın pencereleri arasında kalan bölme "mevsimin ve havanın durumuna göre" renk oyunları ile dışarıda gelen gün ışığının kontrolünü sağlayacak, içi yapay çiçek ve mekanik balıklarla doldurulmuş bir akvaryum yerleştirilmiştir. Tasarladığı bu gemi imgesi, ona devinmeden, düş gücü aracılığıyla yapabileceği deniz yolculukları izlenimini vermektedir. Des Esseintes bu sayede kendisini zamanın da dışına iter.

"[y]erinden kıpırdamadan, uzak ülkelere doğru bir yolculuğun hızlı, neredeyse anlık duyularını edinebiliyor, yalnızca anı aracılığıyla var olan, hemen hiçbir şimdiki zamanda yer almayan bu yolculuk hazzını gerçekleştirdiği anda hiç yorulmadan, sıkıntı çekmeden, rahat ve eksiksiz bir biçimde, bu odada soluyordu..."¹⁹

Séginger'e göre Des Esseintes'in zihni direşken sinestezilerin etkisi altındadır. Bu nedenle Des Esseintes farklı sanat dalları aracılığıyla beş duyu organına da hitap edebilen tek bir eser ortaya koymasına olanak tanıyan genel bir sanatsal sözdizimine sahiptir.²⁰ Ancak, tiksinti duyduğu çağdaş dünyadan uzaklaşırken sanatsal ve yazınsal beğenileri de değişmiştir. Bu nedenle çağdaş konuları işleyen eserlere mesafeli yaklaşır. Des Esseintes'e göre "yetenekli bir insanın yaşamak zorunda olduğu çağ dümdüz ve budalaca olunca, sanatçı ayırımına varmadan, bir başka yüzyılın özlemi içinde yaşar". Bir kitaptan ve bir sanat eserinden sadece güzel olmasını beklemez. "... onu varlıklarının en gizemli atılımlarını daha içten bir açılımla veren bu ustaların mizacının gizli yanlarının en derin noktalarına götür[en], onu başkalarından daha yukarılara, bıkıp usandığı bu bayağı yaşamın dışına" yükselten eserleri beğenir.²¹

Eserin önemli bir bölümü kahramanın edebiyat üzerine görüşlerine ayrılmıştır. Des Esseintes aktif bir okuma eylemine girmez, görüşleri daha çok raflarını düzenlerken eline aldığı kitaplara dair eski okumalarının anılarına dayanır. Bu anılardan hareketle düşler kurar. Böylece bir yandan "tikinti uyandıran gerçeklikten uzaklaşır" bir yandan da "can sıkıntılarını gün yüzüne çıkarmasına olanak tanıyan bir bahane"²² bulur. Onu coşturmayan, biçim kaygısıyla örülü çöküş dönemi Latin yazarlarına, ruhsal çözümlenmelere girişebilen, bir ressam gibi canlı kesitler sunabilen Petronius (*Satyricon* öyküsü), "tuhaf, uzaksıl" esintiler sunan Afrikalı Apuleius (Başkalaşım) gibi yazarları tercih eder. Hristiyan yazınından "yırtıcı hayvan kokan, günlük dilin öğeleriyle, ilk anlamlarından saptırılmış sözcüklerle dolu, gergin karanlık dizeleri" olan *Carmen apologeticum*'un yazarı Commodianus Gazeus örnek olarak gösterebiliriz.²³ Sevdiği Latin yazınına ait kitaplar din adamlarınca yazılmış

16 François Livi, J.-K. Huysmans, A Rebours et l'esprit décadent, s. 88.

17 J.-K. Huysmans, a.g.e., s. 52.

18 Bkz., Julia Przybos, "Voyage du pessimisme et pessimisme du voyage". Romantisme n. 61, 1988, s. 68-69

19 J.-K. Huysmans, a.g.e., s. 50-51.

20 Gisèle Séginger, "A Rebours, le roman de l'écriture", Littératures, no 25, 69-80, Presses Universitaires du Mirail, Toulouse, 1991, s.72

21 J.-K. Huysmans, a.g.e., s. 184.

22 Edyta Kociubinska, "Les étranges voyages du dandy décadent", Instituto de litteratura comparada Margarida Losa, No30, 2014, s. 36.

23 J.-K. Huysmans, a.g.e., s. 62

olduğu için, anıları onu rahipler arasında geçen gençlik günlerine doğru sürüklerken, inanç sorunsalına dayanan bir bunalımı da beraberinde getirir.

Çağdaş yazına ait incelemesi büyük hayranlık duyduğu “*acının egemenliğine girmiş, derin sıkıntıyla ayrıcalıklı duruma gelmiş ruhların belirtilerini*”²⁴ ustalıkla anlatan Baudelaire ile başlar. Ona göre Baudelaire “şimdiki zamanın işkence ettiği, geçmişin tiksindirdiği, geleceğin ürpertip umutsuzluğa gömdüğü yıkılmış ruhlarda doyunluğun, düş kırıklığının, horgörünün açtığı şu daha iyileşmez, daha dirençli, daha derin yaraları” yazın aracılığıyla inceleyebilmiştir. Çağdaş Fransız yazını “Katolik” ve “dindışı” olarak ikiye ayırmıştır. Sürekli birbirini yineleyen bir sıradanlıkla oluşturulmuş, sıkıntılarını unutmalarına yardımcı olacak bir oyalanma dahi sağlamayan Katolik edebiyat eserlerini “kitaplığın karanlık köşelerine” iter. Eserlerinde “bilgin bir ruh mühendisi, bir tutkunun düzeneğini inceleyip onu çarklarının izlencesiyle açıklamaktan hoşlanan becerikli bir beyin saatçisi” gördüğü Ernest Hello’yu bunlardan ayırır. Bunun yanı sıra Barbey D’Aurévilliy’in *Prêtre marié* ve *Diaboliques* isimli eserleri Des Esseintes’i büyüler. Çünkü ilkinde “*Ortaçağın gizemli dehşetini*”, ikincisinde ise “Şeytana boyun eğmiş” yazarın sadcılığa övgüsünü keşfeder.²⁵

Baudelaire’den sonra “*ruha şu duyulmaktan çok sezilen gizemle canlanmış bitkinlikler akıtan açılmalar*” veren Paul Verlaine; “*gülüncün düzensiz bir güce karıştığı*” karanlık şiirinde Des Esseintes’in aradığı çürümeyi bulduğu Tristan Corbière, “çok özel bir zorlama incelik ve yapay sevinç anlayışıyla” sevimli bir çürümüşlüğü yazan Théodore Hannon okumalarını anımsar. Edgar Poe’nun Des Esseintes için ayrı bir yeri vardır. Şair, simgesel bir biçimde istenç üzerinde belli bir etkiye sahip olan tepileri, özellikle uyuşturucuların ve korkunun irade ve hareket kabiliyeti üzerindeki “çöküntü verici” etkilerini sezdirmesi açısından dikkatini çeker. Poe’nun ölüm üzerine incelemeleri Des Esseintes’e göre ölmekte olan adamın gerçek can çekişmesini değil, “*acının ve yorgunluğun doğurduğu korkunç sanrılara kapılmış olan yaşayan kişinin tinsel can çekişmesini*” ortaya koyar. Des Esseintes’e göre Poe “*tinsel bir cerrah*” ve imgelemenin kaynağı duyulardan ziyade beyin patolojisi olduğundan Des Esseintes için “*sonu gelmez bir öngörüler kaynağıdır*”.²⁶

Ancak bu kaynaklar Des Esseintes’i kaygı ve ürpertiye sürükleyerek, nevrozunu da canlandırır. Böyle durumlarda anıların etkilerini, yine yazına sığınarak kontrol altına almaya çalışır. Örneğin yer yer Poe’nun etkisini sezdiği Villiers de l’Isle-Adam’ın “*allak bullak edici bir dehşet salmayan titreşimler*” bulduğu şiirlerine sığınır. Yazarın *Véra* adlı öyküsünde Amerikalı şairin incelemelerinde “*korkunun etkisi altında zayıflama ve bozgunları*” yerine istemin “*saplantıya dönüşmüş bir inancın etkisi altında, coşmalarını[n]*” incelemesine dönüştüğünü görür. Bu yazarda Des Esseintes’i çeken bir diğer konu da yazarın kara mizahı ve alaycı üslubudur. Buna göre yazar “çağdaş yararcılık düşüncelerinin tüm çöplüğü, yüzyılın tüm çıkarıcı iğrençliği[ni] göklere çıkarmaktaydı, bu parçaların içe işleyen alaycılığı Des Esseintes’i coştur[ur]”.²⁷

Des Esseintes’i etkileyen, aynı zamanda edebiyat ve resmin uyumuna olan ilgisini ortaya koyan, bir diğer şair de Mallarmé’dir. Özellikle *Hérodias*’ından bir parça. Çünkü bu parça ile “[k]aranlık kanı gizliyor, yansımaları ve altınları bastırıyor, tapınağın ötelere karartıyor, kıyanın ölü renkleriyle kefenlenmiş sıradan suçlularını boğuyor ve yalnızca suluboyanın aklıklarını koruyarak, kadını mücevherlerinin kınından çıkarıyor, daha çıplak kılıyordu”. Mallarmé’nin yazını, benzetmeyi simgelerle kurarak örtük bir dil oluşturduğu için “*temel bir özüt, bir sanat “süblimesi”*” gibi gelir Des Esseintes’e. Kitaplığını kahramana göre “*yazının somut özü, “osmazôme”u, sanatın temel yağı*” demek olan, Mallarmé’nin birkaç parçasını da içeren düzyazı şiirlerle tamamlar.²⁸ Artık Fransız dilinin çöküş dönemine girdiğine inandığı için kitaplığına ekleme yapamayacağını düşünür. Pierre Cogy’ye göre “*Des Esseintes’in asla tamamlayamayacağı, gösterişli kütüphanesini düzenleme işini bahane ederek, Huysmans çeşitli ve bazen tutarsız meraklarını yansıtır*”. Bu düzenleme Des Esseintes açısından ise “*dışsal bir düzenlemeye dayandırarak kendi içsel uyumsuzluklarının bir düzenlemesine girişmesini*” yansıttığı için de ayrıca önemlidir.²⁹

Des Esseintes’in eşsiz izlenimler edinmek için başvurduğu kaynaklardan bir diğeri de müziktir. Eserde müzik iki farklı bölümde ele alınmıştır. İlkinde Des Esseintes’in tat alma ve işitme duyularını çağrışım oyunlarla birleştirmesi sonucu elde ettiği “*müzik tadı dinleme*” isteğini karşılayan bir mekanizmadır. “*Ağız orgu*” adını verdiği bu mekanizma yatak odasında bulunan bir dolaba gizlenmiş, alt kısımlarında gümüşten musluklar takılmış birkaç fiçidan oluşmaktadır. Bu mekanizmanın en dikkat çekici özelliği ise her likörün tadının bir çalgının sesine denk geldiği illüzyonunu yaratıyor olmasıdır. Ağız orgu sayesinde içki içme eylemi adeta bir törene dönüşmektedir: “*Des Esseintes bir damla şuradan, bir damla buradan iç[erek], kendine iç senfoniler çal[ar], gırtlığında müziğin kulağa boşalttığına benzer duyular edinmeyi başarı[r]*”.³⁰ Hazırladığı bu içkilerin etkisiyle edindiği izlenimler

24 A.g.e., s. 154.

25 A.g.e., s. 163-167.

26 A.g.e. s. 189-194.

27 A.g.e. s. 195-196.

28 J.-K. Huysmans, a.g.e., s. 197-200.

29 Bkz. Pierre Cogy, “Quand A Rebours n’est plus... A Rebours!”, Le Centenaire d’A Rebours, Numéro Spécial 29, Paris, 1984, s. 15.

30 J.-K. Huysmans, a.g.e., s. 73.

belleğine kazınan belirgin bir anıya doğru sürükler onu. Böylece çağrışımların etkisiyle kokular, tatlar ve anlıklar ekseninde düşsel yolculukların hazı başlar. Anıların kuşatması onu şimdiki zamandan bir süreliğine uzaklaştırır. Ancak hastalığının son evresinde müzik, işitsel yanılmalara kaynağı olur. Bunlar aracılığıyla anımsadığı ezgiler Des Esseintes onları her mırıldandığında can sıkıntısını arttırmaktadır.

Dinsel müzikten yalnızca Orta Çağ manastır müziğine ve eski Hristiyan Latin müziğine hayranlık duymaktadır. Din dışı müzik ise “*insan evinde, tek başına, bir kitap gibi okuyamadığı zaman (...) tatsız bir biradadlık sanatı*”³¹ gibi gelir ona. Sinirlerine Edgar Poe şiirleri etkisi yapmış olan bazı oda müziği dinletileri olan Beethoven, Schumann ve Schubert’in parçalarını beğenir. İnsanı “*...bunaltıcı bir isteri yumağıyla soluğu kesilmiş bir durumda bırak[an]*” olan Schumann’ın parçaları, özellikle Schubert’in “*heyecanlandırıp kendinden geçirmiş, sonra sinir sıvısı yitimine uğrat[an]*” liedlerini beğenir.³² Böylece müzik Des Esseintes’i aslında kaçmak istediği can sıkıntısından uzaklaştırmak yerine, derin bir hüzne hapseder.

Des Esseintes’in resme olan eğilimi zihnindeki çağdaş Paris yaşantısına ve kaçtığı insan topluluğuna ait manzaraları düş gücünü esinleyecek görüntülerle değiştirme isteğinin karşılığıdır. Kociubinska’ya göre “*resim Des Esseintes’in yaratıcı vizyonunu ortaya çıkarmada edebiyattan daha fazla yardımcı olur*”.³³ Diğer seçimlerinde de olduğu gibi rafine zevklerinin yardımıyla başvurarak “*kendisini bilinmedik bir dünyaya fırlatan, yeni olasılıkların izlerini gösteren, bilgiç çılgınlıklar, karışık karabasanlar, uyuşuk ve korkunç görümlerle sinir sistemini sarsan birkaç esinleyici yapıt*”³⁴ arayışına girişir. Des Esseintes müzesinin duvarlarını süsleyecek tabloları bu bilinçle seçer.

Des Esseintes’in ilk seçimi Gustave Moreau’nun *Salomé*’si olur. “[T]ütsülerin sapkın kokusunda, ... *Salomé, sol kolu bir buyurma devinişiyle uzanmış, sağ kolu bükülmüş, yüzü düzeyinde, koca bir lotus tutarak, ... ayaklarının ucunda ağır ağır ilerliyordu*”³⁵. Hem şairlerin hem de ressamın dikkatini çekmiş olan dansçı kız Salomé’yi Des Esseintes’e göre yalnızca Gustave Moreau incil’de değinilmeyen “*dansçı kızın sınırsız güzellikleri*” ve “*etin sapıklıkları*” temalarıyla tasarlayabilmiştir. Moreau’nun birinci tablosunun tamamlayıcısı niteliğinde *Görünme* isimli tablosu da Des Esseintes’in duvarındaki yerini alır. “*Kıya gerçekleşmişti; şimdi cellat, elleri kan lekeli, uzun kılıcının topuzcuğu üzerinde, duyarsız duruyordu öyle*”.³⁶ Vaktinin önemli bir kısmını kendisini derinden sarsan, baş dönmesi yaratan bu tabloları incelemeye ayırır ve onları en ince ayrıntılarına kadar tasvir ederken kendisi de adeta yeniden yaratır bu tabloları. İncelemenin ardından diğer düşlemlerinde de olduğu gibi “*ezilmiş, yıkılmış*” olarak anlığın dünyasından gerçek dünyaya döner.

Hollandalı ressam Jean Luyken’in dinsel çılgınlık ve sapkınlıkların resmedildiği, korkunç imgelem ürünleriyle dolu *Dinsel İşkenceler* dizisine ait yapıtları, Des Esseintes’in “*tüylerini ürperti[r], onu soluğu kesilmiş durumda bu kırmızı odada tut[ar]*”. Bu yapıtlar Des Esseintes’i yalnızca görsel olarak etkilemekle kalmaz, her biri ait olduğu döneme ait özgün bilgiler de sunduğundan onun için önemli bilgi kaynaklarıdır. “[D]üşünce açısından çok esinleyici” olan bu tablolar, “*Des Esseintes’in kitaplara direnen günlerini öldürmesine yardımcı*” olurlar.³⁷

Rodolphe Bresdin’in *Comédie de la Mort* ve *Le Bon Samaritain* desenlerinin ve gravürlerinin tuhaflıklarının yanı sıra, Odillon Rédon’un “*özel bir düşselliği, bir hastalık ve sayıklama düşselliğini başlatan*” resimleri de dikkatini çekmiştir. Redon’un tabloları onu resim sanatının dışına taşır ve onu Poe şiirlerini okuduktan sonra girdiği atmosfere yerleştirir. Böylece, “*bir Edgar Poe okumasının sonunda olduğu gibi, anlatılmaz bir tedirginliğe kapılmış durumda, (...) dingin ve durgun bir durumda beliren ışıltılı yüzü, (...) Hüzünün yüzünü izlemeye dal[ar]*”.³⁸

Théotocopuli’nin “*renkleri görülmedik, çizgisi abartmalı, rengi yabanıl, gücünü yitirmiş bir İsa’yı*” resmettiği bir taslağını yatak odasına asar. Bu seçiminin özel bir nedeni vardır. Des Esseintes’e göre “*bir yatak odası yalnız iki biçimde [düzenlenebilir]: ya kışkırtıcı bir köşe, bir gecelik haz yeri, [oluşturulur] ya da bir yalnızlık ve dinlenme yeri, bir düşünce sığınağı, bir tür dua köşesi olarak [düzenlenir]*”.³⁹ Des Esseintes bu yeni yaşamında eski Paris yaşamının ait kösnüllüğü çağrıştıracak izlerin tamamını silmek istediği için, yatak odasını dekorasyon oyunlarıyla bir manastır ortamı yaratacak biçiminde düzenler. Böylece yatak odasındayken, şimdiki yaşamı bir keşişinki gibi bir içe dönüşü, hatta gerçek bir dindarin coşkusu olmasa da bir tanrısal iyiliğe yönelişi de temsil ettiği için, Théotocopuli’nin taslağını izlerken Paris’ten uzakta bir manastır hücrelerinde yaşadığını yanılmasını yaratmış olur. Bunda kendisini haklı çıkaracak bir gerekçesi daha vardır aslında. Bu yönüyle Des Esseintes kendisini keşiflere yakın bulur ve bu illüzyonu böylelikle tamamlar.

31 A.g.e., s. 205.

32 A.g.e., s. 206.

33Edyta Kociubinska, “Les étranges voyages du dandy décadent”, s. 37.

34 J.-K. Huysmans, a.g.e., s. 77

35 A.g.e., s. 78.

36 A.g.e., s. 81.

37 A.g.e. s. 84-85.

38 A.g.e. s. 86-87.

39 A.g.e., s. 87.

Des Esseintes'in Paris yaşantısına ait tüm zevkleri gibi çiçeklere olan ilgisi de değişir. "Gerçek çiçeklere öykünen yapay çiçekler" yerine "yapay çiçeklere öykünen gerçek çiçekler" ilgisini çeker. *Le Virginale, l'Albane, Madame Mame, le Bosphore, l'Aurore Boréale* gibi çiçeklerden oluşan bir Caladium koleksiyonu, "yapaylığın başyapıtı" dediği *Alocasia Metallica, Anthurium, Amorphophallus* vb. yabancı birçok çiçekler sipariş eder. Des Esseintes'in bu bitkilerde fark ettiği frengi benzeri görüntü zihninde eski dönemlerin bu virüsünün kırıp geçtiği bir insanlık imgesi zihninde canlanır. Yüzyıllardır farklı biçimlerde insanlığın geçirdiği bu hastalık şimdi de bitkilerde ilk biçiminde varlığını sürdürürken, Des Esseintes doğanın "tek başına, bu denli sağlıklı, bu denli sapkın türler"⁴⁰ yaratamayacağını, bunun da tek kaynağının yine insan olduğunu düşünür.

Bu yabancı çiçeklerin sunduğu vahşi görünüm Des Esseintes'in düşünde bir karabasanla özdeşleşir. Yüzünü daha önce hiç görmediği, korkunç kadın silueti belirir düşünde. Yüzünü gördüğü anda bunun Frenginin görüntüsü olduğunu anlar. Sinirleri iyiden iyiye hassaslaşmaya başlar ve uyku düzeni altüst olur. Sinircesi yeniden baş gösterir. İç sıkıntısını gidermek amacıyla yeniden fakat bu kez kendini iyileştireceğine inandığı Dickens romanları aracılığıyla yazına sığınır. Ancak eski kösnül günlerinin anısını yeniden canlandırır bu okumalar. Eski günlerden kalan bir kutu içinde bulunduğu bir şekerlemenin kokusu, onu tensel anılarına sürükler ve Miss Urania adında bir akrobatın, bir vantriloğun ve genç bir adamın anılarında gezintiye çıkarır. Sinircesinin aşırı ölçüde uyardığı beyni sapkın anılarında dolaştığı için bu düşlemler onu iyiden iyiye tüketir.

Bir gün aniden "koku alma sanrıları" ortaya çıkar. Odada herhangi bir şişenin ağzı açık değilken ve hizmetçileri de herhangi bir koku almıyorken odasının franjipan kokusuyla dolduğunu sanır. Sanrısız kokunun takıntılı bir hal almasıyla, Des Esseintes gerçek kokulardan yapacağı alaşımlarla franjipan etkisini azaltmayı dener. Hiçbir parfümün adını taşıdıkları çiçekten gelmediğini bildiğinden bu koku sanatının en çok "yapay kesinlik" yanı ilgisini çeker. Doğru kokuları elde edebilmesi, koku alma duyusunu keskinleştirmesi için kokuların en az "yazın dili kadar sezdirici ve zengin" bir dil olduğunu düşündüğü dili üzerine çalışır. Ancak bu koku denemeleri duyularını yeniden hassaslaştırır ve yeni estetik sanrıların ve eski yüzyıllara, geçmiş anılarına ait görünümün kapılarını aralar.

"Amber, korkunç parıltılar saçan Tonken miski, bitkisel parfümlerin en sert olan ve çiçeği, işlenmemiş durumda, bir küf ve pas kokusu veren tefarikotunu işledi. Ne yaparsa yapsın, XVIII. yüzyıl saplantısı yakasını bırakmadı; sepet etekler, farbalalar dönüp durdu gözlerinin önünde; duvarlara Boucher'nin tümüyle etten, kemiksiz, pembe pamukla doldurulmuş "Vénus"lerinin anıları yerleşti..."⁴¹

Buna karşın, kokuların uyuşumları onu Baudelaire'in "l'Irréparable" ya da "Le Balcon" gibi beşinci dizesinin birincisinin yansıması olduğu şiirlerinde yakaladığı duyuşsal etkiyi anımsatır: "Bu hoş kokulu kıtaların kendisi için canlandırdığı düşlerde kendinden geçer, sonra, birdenbire, şiirin ıtırılı uyarlamasında, düzenli aralıklarla yeniden beliren ilk izleğin dönüşüyle, çıkış noktasına, dönüşümünün ögesine geri dönerdi".⁴²

Des Esseintes'in iç sıkıntısını gidermek için bir oyalanma aracına dönüştürdüğü tüm bu yapaylık oyunları aslında Paris'te başlayan ancak bir süreliğine kendini gizlemiş olan hastalığının seyrini de etkiler. Hizmetlilerin çağırıldığı doktor hastalığından hiçbir şey anlamaz. Kötüye giden sağlığına iyi geleceği umuduyla okuduğu Dickens romanları İngiltere görünümünü sunarak Des Esseintes 'de devinimin gerekliliği inancını doğurur: "yavaş yavaş bu düşsel gözlemlere kesin gerçek, gerçekleştirilmiş yolculuk, doğrulanmış düş düşünceleri siz[ar], bunların üzerine de yeni izlenimler edinme ve böylece hava öğütmeden çılgına dönen düşüncenin tüketici aşırılıklarından sıyrılmaya isteği yerleşir".⁴³ Bunun üzerine Des Esseintes birkaç gün içinde gücünü yeniden toparlayıp, İngiltere'ye gitmek üzere hazırlıklara girer. Bu yolculuk deneyimi Des Esseintes'in eser boyunca giriştiği tek gerçek yolculuk olacaktır ve Des Esseintes'in toplumdan kaçma, yalnız yaşama projesinin başarısına gölge düşürecektir.

Bununla beraber İngiltere imgesini yaratan sadece Dickens'in romanları değildir. Fontenay-aux-Roses'a hâkim iklim koşulları –sis ve yağmur dönemi- okuduklarından edindiği izlenimleri destekler; sığınağından ve tasarılarından uzaklaşmasını esinler. Paris'e geldiğinde yağmur ve çamurun etkisiyle İngiltere izlenimleri edinmeye başlar. Rivoli sokağında *Galignani's Messenger* dan bir Baedeker Londra rehberi satın alır. Tren saatinin gelmesini beklerken önce Bodéga isimli bir restoranda İngiltere'ye ve İngilizlere ait görünümün eşliğinde ısmarladığı portoyu beklerken, Dickens'in kahramanları belleğinden ayrılarak restorandaki yerlerini alır. Böylece bu düşsel Londra'da okuma anıları kesinlik kazanır. Ardından Amsterdam sokağında bulunan bir İngiliz tavernasına geçer. Burada giysileriyle de ortama aykırı olmadığını "yüzeysel olarak, Londra yurttaşlığına geçmiş olmanın" memnuniyeti eşliğinde İngiliz yemeklerinin ve içkilerinin keyfine varır. Tren saati yaklaştıkça içini belirsiz bir sıkıntı kaplar. Daha önce okumalarının yarattığı hevesle çıktığı Amsterdam yolculuğundan hayal kırıklığıyla ayrılışını anımsar. Okumalarının anılarının bu

40 J.-K. Huysmans, a.g.e., s. 113.

41 A.g.e., s. 131.

42 A.g.e., s. 132.

43 J.-K. Huysmans, a.g.e., s. 140.

düşsel Londra ortamında kazandığı kesinliği kaybetmenin korkusunu bahane ederek yolculuktan vazgeçer. “*Bir iskemle üzerinde öylesine güzel yolculuk edilebilirken ne diye yerinden kımıldamalı ki? Kokuları, havası, insanları, yiyecekleri, araçları dört bir yanını çevreleyen Londra’da değil miydi şimdi? Hollanda’da olduğu gibi, yeni düş kırıklıklarından başka ne bekleyebilirdi ki?*”⁴⁴ Bu düşüncelerle beraber, seyahate çıkmanın zorunluluğuna inanmış olma yanılığısına nasıl düştüğüne hayıflanarak, yolculuğunu başladığı Sceaux garında sonlandırır. Bu yolculuğun Des Esseintes açısından gerçekleşmediği söylenemez. Çünkü devinimin yalnızca imgelem aracılığıyla gerçekleştiği bu eserde, Borie’nin de belirttiği gibi, Des Esseintes “İngiliz tarzı bir kostüm, yağmurlu hava, Dickens’ın bir romanı, bir kadeh sherry ve birkaç figüran kullanarak bu şehrin mükemmel bir illüzyonunu yaratmıştır”⁴⁵

4.SONUÇ

Bu çalışmamızda Des Esseintes’i çöküşün eşiğine getiren yapaylık arayışında sanat, edebiyat ve duyuların işlevlerini ortaya koymaya çalıştık. Toplumdan ve çağından kaçarak düşlere sığınmak Des Esseintes için iç huzura ermekle sonuçlanmaz. Aksine bu kaçış onun ruhunda gizlenmiş kötülükleri açığa çıkarır ve onu kendi akıntılarında sürükler. Des Esseintes’in gerçek İngiltere yolculuğu deneyimi gibi, Paris’ten ayrıldığından beri giriştiği yalnızlık deneyimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Fontenay-aux-Roses’da inşa ettiği yapay evrende, sığındığı düşler yerini işitsel, görsel ve kokusal sanrılara bırakmıştır. Bedensel varlığını hiçe sayarak aşırı uyardığı duyuları nevrozunu beslemiş, Des Esseintes’i deliliğin eşiğine getirmiştir. Hekimin tavsiyesi üzerine Paris’e, topluma dönmekten başka çıkar yolu yoktur. Yazar son çare olarak, belirsizliklerle dolu bir gelecek karşısında kahramanını başka bir bilinmeyene, “tek başına denize açılan yaşam tutuklusuna” merhamet edeceğini umduğu Tanrı’ya yöneltir. Böylece Huysmans tasvir ettiği dekadan bir yaşam anlayışının çerçevelerini tamamlar gibidir. Yüzyıl sonu Fransız kültürünün başarılı bir tablosunu sunan bu eser, modern insanın, çağın getirdiği bunalımlar karşısında ne kadar savunmasız olduğunu ortaya koyarken, çıkış yollarının tükenmeyeceğine dair bir umudu da esinler.

44 A.g.e., s. 149.

45 Jean Borie, Huysmans. Le Diable, le célibataire et Dieu, Grasset, Paris, 1991, s. 139.

KAYNAKÇA

- Borie, J. (1991). **Huysmans. Le Diable, le célibataire et Dieu**, Grasset, Paris.
- Cogny, P. (1984), "Quand A Rebours n'est plus ... A Rebours!", **Le Centenaire d'A Rebours**, Numéro Spécial 29, Paris.
- Grojnowski, D. (1996). **A Rebours de Huysmans**, Gallimard, Paris.
- Huysmans, J.-K. (2003). **Tersine**, (Çev: Tahsin Yücel), Yapı Kredi Yayınları, Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi 52, İstanbul.
- Kociubinska, E. (2011). Espace et Temps entre les mains d'un esthète décadent: A Rebours de J.-K. Huysmans, *Etudes romanes de Brno* 32, 39-46. <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/114886>
- Kociubinska, E. (2014). Les étranges voyages du dandy décadent, *Instituto de litteratura comparada Margarida Losa*, No30, 33-49. <http://ilc-cadernos.com/index.php/cadernos/article/view/83/69> (20.01.2017)
- Livi, F. (1991). **J.-K. Huysmans. A Rebours et l'esprit décadent**, Nizet, Paris.
- Marfée, A. (1984). "Au Tournant d'A Rebours 1884-1984", **Le Centenaire d'A Rebours**, Numéro Spécial 29, Paris.
- Pierrot, J. (1977). **L'imaginaire décadent (1880-1900)**, P.U.F, Paris.
- Przybos, J. (1988). Voyage du pessimisme et pessimisme du voyage. *Romantisme* n. 61, 67-74. http://www.persee.fr/doc/roman_0048-8593_1988_num_18_61_5514 (26.01.2017)
- Séginger, G. (1991), "A Rebours, le roman de l'écriture", **Littératures**, no 25, 69-80, Presses Universitaires du Mirail, Toulouse.
- Zayed, F. (1973). **Huysmans, peintre de son époque**. Nizet, Paris.